

Педагогічна система університетського ліцею

Валентин АЛФІМОВ,

доктор педагогічних наук, професор, директор ліцею при Донецькому національному університеті, заслужений працівник народної освіти України, дійсний член Міжнародної академії наук педагогічної освіти

Двадцять років тому рішенням Донецької обласної ради при Донецькому національному університеті було відкрито ліцей для талановитих старшокласників Донеччини. Ініціатором його створення був ректор університету В.П. Шевченко – академік Національної академії наук України, Герой України. Завдання ліцею полягає у формуванні компетентної особистості, спрямованої на досягнення успіху в житті, здатної виконувати різні соціальні функції, налагоджувати взаємини між людьми, жити у світі, що динамічно розвивається. Головною метою ліцею є забезпечення творчого розвитку особистості, підготовка старшокласників до науково-практичної діяльності, до самореалізації в житті.

Ліцей – компетентнісно орієнтована школа. У ньому навчають плюралізму і толерантності на принципах гуманності, моральності і духовності, відбувається моральний, інтелектуальний, фізичний, естетичний розвиток кожного учня, формується досвід його гармонійної взаємодії з іншими людьми. Особистість ліцеїста тут є найвищою соціальною цінністю.

Ліцей – відкрита педагогічна система. Він взаємодіє не тільки з Донецьким національним університетом, а й багатьма громадськими організаціями, іншими ліцеями, науковими установами. Його відвідують делегації вчителів і керівників шкіл України, науковці. Щороку в ньому стажується близько 400 вчителів і керівників загальноосвітніх шкіл області, студентів Донецького національного університету, які прагнуть стати педагогами. Вчителі ліцею ведуть авторські майстерні, виступають на телебаченні з уроками, беруть активну участь у наукових і методичних конференціях та семінарах.

Ліцей – осередок культури міста й області. Щороку на сцені Донецького національного театру опери і балету імені А.Солов'яненка ліцейський клуб «Інтелігент» проводить День відкритих дверей, запрошуючи дітей-сиріт, талановитих дітей-інвалідів, усіх небайдужих до збереження культури для зустрічі з відомими людьми. Клуб «Поліглот», у якому можна вивчити близько 10 іноземних мов, залучає до турніру з іноземних мов та пісенного фестивалю учнів шкіл Донеччини, студентів. А клуб «Синій птах» щороку до дня народження О.Пушкіна біля його пам'ятника в Донецьку показує виставу за творами видатного російського поета.

Відповідальними за якісну освіту в ліцеї є не тільки педагоги, а й учні, адміністрація, батьки. Всіх учасників педагогічного процесу об'єднують

довірливі, шанобливі стосунки. Батьківський комітет найбільш обдарованих ліцеїстів нагороджує преміями, підтримує дітей із малозабезпечених родин, сплачує за проживання в гуртожитку університету переможцям і призерам олімпіад та Малої академії наук. Дисципліна в ліцеї побудована на усвідомленому ставленні учнів до навчання, на чіткому розумінні ними важливості саморозвитку особистості, свого творчого потенціалу.

У ліцеї разом із досвідченими педагогами працюють і молоді – здебільшого його випускники. Учителі прагнуть до самовдосконалення, постійного професійного розвитку, проектного бачення, рефлексії. Педагогічний колектив керується принципами особистісного прикладу, поваги до ліцеїстів. У навчальному закладі працює близько ста професорів і доцентів Донецького національного університету, що сприяє адаптації учнів до університетського життя.

Ліцей – школа здоров'я. Ліцеїсти мають можливість безкоштовно відвідувати будь-які спортивні секції Донецького національного університету.

Сьогодні ліцей активно готується до переходу на 12-річне навчання, а отже, його педагогічна система буде враховувати трирічний термін перебування учнів у ньому. Уже сформовано чітке уявлення про організацію навчання відповідно до нових умов, його проміжні і кінцеві результати, способи їх досягнення.

Сучасна виховна концепція ліцею дала можливість відмовитися від організації діяльності «за основними напрямками», від педагогіки заходів. Виховний процес не обмежується тільки класними годинами. Духовність, моральність у ліцеїстів формується на тлі значущих ідей, які є зрозумілими їм, їхнім батькам, педагогам і соціальному оточенню ліцею.

У навчальному закладі розвивають творчі здібності інтелектуально обдарованих старшокласників, готуючи їх до науково-практичної діяльності. До навчального плану введено курси «Теорія і методи наукового дослідження», який викладають професори і доценти університету, «Практика наукового дослідження» (на першому році навчання ліцеїсти під керівництвом викладачів університету готують курсову, а на другому – випускню наукову роботу), а також навчальний предмет «Саморозвиток творчої особистості». Саме він сприяє тому, що кожен учень свідомо вибирає засоби саморозвитку тих чи інших якостей, притаманних творчій особистості, і вносить їх до «Програми індивідуального розвитку і саморозвитку творчої особистості». Тобто однією із головних особливостей педагогічної системи ліцею є серйозна наукова діяльність учнів, яка підкріплюється проведенням щорічного інтелектуального марафону, участю в конференціях, олімпіадах, конкурсах, турнірах.

Ліцейські викладачі мають чималі досягнення на науково-педагогічній ниві. Їхні роботи були представлені на різноманітних конкурсах, зокрема в Голландії, Росії. 1998 року Фонд Дж. Сороса визнав ліцей одним із найкращих навчальних закладів України і преміював його. Учителі навчального закладу також неодноразово ставали лауреатами премії цього фонду.

Педагогічна система ліцею культуровідповідна, враховує національні традиції різних груп учнів. Ліцей має російське відділення, є група дітей, які поглиблено вивчають новогрецьку мову. Щороку в закладі проводять фестиваль культур, який дає змогу побачити традиції і звичай інших народів.

Головний вихователь у ліцеї – творчість, наукова, літературна, акторська, співоча. Учні пишуть вірші, сягають вершин лауреатів у співах, ставлять спектаклі. Все це є підґрунтям для самовираження ліцеїстів у будь-якій діяльності, а сама система дає кожному простір для творчості, ініціативи. Наприклад, вірші Катерини Атаманової, Рими Іванової, Євгенії Решетняк, Валерії Вороніної, Юлії Перкаль, прозу Олени Філатової, Юлії Островської високо оцінили професійні поети і письменники, а вокал Владислава Скульського відзначено дипломом Відкритого конкурсу-фестивалю виконавчих мистецтв України та золотою медаллю «Гран-прі Євразії».

Педагогічна система ліцею гнучка, орієнтована на кожну особистість. Ліцеїст сам визначає індивідуальну траєкторію навчання, участь у клубах, у різноманітних формах учнівського врядування. У ліцеї враховують також інтереси вчителів, створено можливості для професійного зростання, заняття наукою. Педагоги навчаються в магістратурі, захищають кандидатські дисертації, розробляють власні методики навчання і виховання. У кабінетах ліцею розміщено портрети педагогів, які мають педагогічне звання «учитель-методист» або «вихователь-методист». Але це не просто портрети,

а своєрідні портфоліо, які містять відомості про кар'єру вчителів, назви педагогічних інновацій, розробниками яких вони є. Ця галерея портретів доповнюється спеціальними написами біля кожного класу про досягнення учнів, яких підготував до олімпіади або наукового конкурсу вчитель. Загалом за роки існування закладу ліцеїсти здобули 31 диплом на міжнародних, 189 – на всеукраїнських, 808 – на обласних олімпіадах, конкурсах, турнірах.

Ідеї ліцейської педагогічної системи виникли не на рівні інтуїції, хоча вона мала певне значення; вони осмислені з позицій науки: філософії, педагогіки, психології. Філософ Валерій Вербовський, психолог Галина Тимошко, педагоги Борис Вульфів, Галина Шевченко, Марк Поташник – це далеко не всі прізвища людей, які впливали на становлення педагогічної системи ліцею. Завдяки їм він став профільним закладом інтелектуального, творчого, естетичного, духовного, морального, психічного і фізичного розвитку ліцеїстів та професійного зростання педагогів.

Педагогічні процеси ліцею регулюються програмами індивідуального розвитку і саморозвитку творчої особистості, які розробляють на кожного ліцеїста. Вони є основним регулятором взаємодії учня з педагогами, іншими людьми, організують його життя в ліцеї, корегують стосунки із середовищем. Створення таких програм стало можливим завдяки колективу одностайців: педагогів, батьків, дітей, усіх, хто причетний до ліцею. Тут відбувається диференціація учнів на ерудитів і тих, хто виявляє актуальну і латентну обдарованість. Жартуючи, ми говоримо, що в ліцеї навчаються геніальні і конгеніальні діти, а навчають їх виключно геніальні педагоги. І все це наближене до істини.

Показником гуманістичної спрямованості педагогічної системи є самоідентифікація ліцеїста з навчальним закладом. Учні пишаються своїм лицем, навчанням у ньому, завжди готові відстояти його честь. Навчальний заклад має свій гімн, автор якого – наш вихованець Денис Лактіонов.

У ліцеї є все: висококваліфіковані педагоги, найсучасніша матеріальна база (всі класні аудиторії обладнано сучасною мультимедійною технікою), але головне в ньому – це культ науки, духовності. Атмосфера в ліцеї психологічно комфортна. Учні є рівноправними суб'єктами освітнього процесу, з ними розмовляють як з дорослими, їхні думки поважають. Ініціативи ліцеїстів підтримують директор, вчителі, вихователі, профспілкова організація студентів Донецького національного університету, бо всі вихованці є її повноправними членами. Саме у цій профспілковій організації учні проходять першу школу управління ліцейською спільнотою, організації корисних справ, вчать керувати і на власному досвіді проходять школу виконавчої дисципліни.

Для виховної системи ліцею саморегуляція учнівського колективу важливіша, ніж управління через систему вимог. Педагоги вважають, що ліцей за типом стосунків має бути ближчим до університету

з його науковими традиціями, студентською профспілковою організацією.

У ліцеї багато наукових і педагогічних знахідок, але жодна з них окремо не визначає суті навчального закладу. Він цікавий саме як ціле, як система, в основі якої – ідеї інтеграції виховних зусиль, творчості і наукового пошуку. При цьому педагоги зберігають традиції і разом з наступним колективом учнів їх примножують, удосконалюють.

Наприклад, інтелектуальний марафон – самостійна духовна цінність, феномен ліцейської культури, який передається від покоління до покоління учнів. Він – компонент системи, як і Дні національних культур. Будучи за організацією однотипним, за змістом марафон постійно удосконалюється, орієнтуючись на досягнення науки. Інтелектуальний марафон – відкритий захід. У ньому беруть участь учні інших ліцеїв, зокрема сільських, з якими встановлено дружні зв'язки. Учасники марафону мають продемонструвати наукову ерудицію, знання з предметів інваріантної частини навчального плану. У ньому кожний предмет – це окрема наукова станція, на якій зупиняється не один учень, а весь клас. Учні повинні також виявити вміння комплексного розв'язання проблеми, яку ставлять перед ними на певній станції.

Усі ліцейські заходи мають розвивальне, психокорекційне і навіть психотерапевтичне значення. Вони вносять організаційну впорядкованість у діяльність колективу, задають відповідний ритм. Деякі з них задовольняють потребу ліцеїстів у вільному творчому спілкуванні (клуб «Синій птах»), інші реалізують потребу особистості в суспільному визнанні (участь в конкурсах і турнірах). Серед традицій ліцею – обов'язковий виступ перед товаришами з науковою доповіддю, власними віршами, піснями тощо. Кожен має зробити це принаймні двічі перед усім колективом закладу і не менш як чотири рази перед класом за період навчання. Такі заходи сприяють розвитку емоційної сфери учнів.

Участь у позакласних заходах не заважає ліцеїстам готуватися до зовнішнього незалежного тестування, олімпіад, різноманітних творчих конкурсів, підсумкової атестації. Як результат – усі без винятку (а це більш як 2000 випускників) стають студентами Донецького національного університету, інших вітчизняних та закордонних вищих навчальних закладів.

Педагогічна система ліцею створює викладачам умови для рефлексії, усвідомлення й аналізу психолого-педагогічних проблем, які завжди виникають під час навчання й виховання обдарованих старшокласників. Учителі мають по три додаткові оплачувані години для заняття дослідно-експериментальною діяльністю. Свої напрацювання вони презентують на науково-практичних конференціях, друкують у наукових і методичних журналах. Для вчителя така діяльність є обов'язковою і враховується при проведенні атестації. Так відпрацьовується педагогічна позиція, методика, гальмується втрата специфічного педагогічного мислення.

Можливостей для поширення наукових здобутків адміністрація і педагоги ліцею мають чимало. Навчальний заклад є базовим для управління освіти і науки Донецької обласної державної адміністрації, обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, факультету перепідготовки і підвищення кваліфікації керівних педагогічних працівників Донецького національного університету з дослідження проблем управління навчальними закладами, викладання хімії, фізики, української мови і літератури, біології. А виступи на телебаченні розширюють аудиторію презентації і пропаганди передових технологій навчання та виховання обдарованих дітей.

Важливо, що «зірковими» педагоги стали, саме працюючи в ліцеї. За 20 років діяльності ліцею п'ятеро вчителів одержали почесні звання «Заслужений учитель України», директор – звання «Заслужений працівник народної освіти України» і орден «За заслуги» III ступеня, 15 педагогів нагороджено знаком Міністерства освіти і науки України «Відмінник освіти». Усі без винятку ліцеїсти стають студентами ВНЗ, майже половина учнів – переможці і призери найрізноманітніших олімпіад, конкурсів, турнірів. А головне, що ліцеїсти – самодостатні, творчі особистості, здатні до саморозвитку, самовдосконалення. Це свідчить про правильність обраної педагогічної лінії та умов її реалізації.

Ефективною формою навчально-виховного процесу став педагогічний консиліум. Ця не нова для педагогіки форма в ліцеї набула свого розвитку, стала найважливішим чинником індивідуалізації виховного процесу, сучасним засобом соціально-педагогічної підтримки юних талантів. Під час консиліумів відбуваються зустрічі педагогів з батьками, ліцеїстами, представниками громадськості. Вони обмінюються думками щодо навчання і виховання, шляхів удосконалення освітнього процесу. Наприклад, свого часу саме консиліум дав змогу відпрацювати таку педагогічну стратегію, завдяки якій Дмитро Денисенко став чемпіоном України з шашок, здобув золоту медаль на міжнародній олімпіаді з хімії у Норвегії, одержав золоту медаль за навчання в ліцеї. Досвід показав, що консиліум сприяє мобільності педагогічної системи ліцею, згуртовує колектив і всіх головних суб'єктів виховання.

Щоб запобігти перевантаженню учнів, життя в ліцеї робимо яскравим, насиченим гумором, романтикою, доброзичливим ставленням до всіх. Скрізь можна побачити квіти, витвори мистецтва. Свої роботи учням дарують народні художники України. У кожному класі є стенди, що розповідають про видатних людей – представників творчої інтелігенції, спортсменів, лікарів, поетів, письменників, педагогів рідного краю, міста.

Серед засобів емоційного впливу на учнів – День відкритих дверей. Майбутніх ліцеїстів та їхніх батьків вражає сімейна атмосфера в навчальному закладі, а також організація навчального процесу. Особливу увагу в ліцеї приділяють вихованню

почуття власної гідності, формуванню внутрішньої свободи особистості, незалежності і самостійності у вчинках, в оцінюванні подій, толерантності.

Багато досягнень стають можливими не тільки завдяки високопрофесійному педагогічному колективу, а й турботі адміністрації про професійне довголіття кожного вчителя і вихователя. Це завдання намагається успішно вирішувати акмеологічний центр. Рекомендації високоосвіченого ліцейського психолога, створення умов для творчого самовираження педагогів стимулюють їхнє прагнення до самоосвіти, підвищення рівня професійної компетентності. Можна стверджувати, що всі вчителі ліцею мислять концептуально. Це стало можливим завдяки оригінальній системі контролю за педагогічною діяльністю, яка більше має характер самоконтролю.

Ефективність управління ліцеєм засвідчують результати його діяльності. Тобто творчий розвиток особистості, який виявляється в досягненнях у Малій академії наук, освіченість, що дає можливість випускникам успішно складати тести із зовнішнього незалежного оцінювання знань, фізичний розвиток, духовність і висока моральна стійкість.

У ліцеї функціонують дві системи – дидактична, що охоплює навчальну діяльність ліцеїстів і методичну роботу вчителів, і система виховної роботи (позаурочні заходи). Вони існують і розвиваються в тісному взаємозв'язку. Втім, сфера виховання особлива, і вона не розглядається як доповнення до навчання. Більше того, досвід показує, що навчальні завдання не можуть бути ефективно вирішені без створення педагогами ефективного виховного середовища. Для цього вихователі (звільнені класні керівники) викладають у своїх класах, що дає їм змогу відчувати ритм навчального процесу, його вимоги.

Ліцейська методика реалізації педагогічної мети – це методика, що спирається на гуманні відносини всіх учасників навчально-виховного процесу, врахування того позитивного, що є в дитини, її всебічну соціальну і психолого-педагогічну підтримку в розвитку обдаровань, допомогу у саморозвитку, самовдосконаленні. У ліцеї немає змагань між ліцеїстами, але є змагання ліцеїста з самим собою. Як, власне, і педагогів. Ліцей є авторитетною установою для вчителів усієї Донецької області, центром теорії і практики виховання юних талантів.

Педагогічна система ліцею Донецького національного університету – явище динамічне. Вона постійно оновлюється, удосконалюється. Водночас процес її розвитку керований. Управління розвитком педагогічної системи ліцею здійснюється через конкретизацію мети навчання і виховання, удосконалення і розширення головних видів діяльності, введення інновацій. У ліцеї в різні роки впроваджувалося 11 управлінських і 14 педагогічних інновацій. Чимало з них давно стали традиційними в організації закладів освіти для обдарованих дітей, їхнього навчання й виховання. Однак ми не можемо

допустити, щоб виникла ритуалізація життя ліцею, бо втратиться динамічність, а отже, педагогічний сенс існування системи. Водночас важливо, щоб не було необґрунтованого форсування інновацій, що може призвести до демонтажу педагогічної системи, втрати цілісності і навіть до педагогічного регресу.

У ліцеї зародження інновацій завжди було зумовлено педагогічними мотивами – передусім нестандартними ситуаціями, що потребують від обдарованої дитини усвідомленого ставлення до вибору свого майбутнього, до власного розвитку. Втім, щоб запобігти спонтанності щодо оновлення системи, будь-яка інновація широко обговорюється в колективі, на рівні адміністрації, батьків із залученням викладачів університету. Наприклад, сьогодні актуальним є перехід ліцею на 12-річне навчання і його новий зміст. А це потребує скоординованих зусиль.

Критерії ефективності педагогічної системи, прийняті в ліцеї, знімають напругу і страх у педагогів і служать інструментом самооцінки та самоаналізу. Система відповідає завданням розвитку творчої особистості обдарованої дитини (скоординованість навчальних і виховних заходів, їхня педагогічна доцільність, узгодження планів і дій усіх колективів, організацій, об'єднань, що працюють у ліцеї; чіткий ритм і організація ліцейського життя). У педагогів і ліцеїстів розвинуто «відчуття ліцею». Це відчуття внутрішнього комфорту, захищеності, взаєморозуміння, атмосфера доброзичливості, терпимого ставлення один до одного, емоційної насиченості життя.

Орієнтир у підготовці майбутніх дослідників – модель творчої особистості старшокласника. У ній закладено відомості про якості учня, які дають можливість йому розвиватися як особистості самобутній, з яскраво вираженим прагненням до наукової творчості. Якості творця науки, закладені в моделі, постійно діагностуються. Вчителям, батькам і ліцеїстам даються рекомендації щодо їх подальшого розвитку і саморозвитку. Крім того, в ліцеї створено ефективний комплекс, який прогнозує результати творчої діяльності ліцеїстів. Щороку близько тридцяти учнів стають призерами і переможцями обласних та всеукраїнських олімпіад. До цього вони таких успіхів не досягали, навіть не брали участі в районних, а іноді й шкільних олімпіадах. Наприклад, Антон Ломонос став призером Всеукраїнської олімпіади з фізики й інформатики.

Варто зауважити, що навчальний процес у ліцеї вирізняється інноваційним характером. Лекційно-семінарська система органічно поєднує елементи кредитно-модульної системи, що дає можливість ліцеїстам у майбутньому безпроблемно входити у ритм студентського навчання, вчитися за новими вимогами, які ставлять Донецький національний університет та інші вищі навчальні заклади України і світу.